

KÖZLEMÉNYEK

Tiltott könyvek 1793-ban a pozsonyi olvasókabinetekben. A magyarországi könyvtártörténet érdekes, de csak rövid fejezete volt a 18. század végén angol, francia és német mintára létrejött ún. olvasókabinetek története. E jórészt könyvkereskedésekkel kapcsolatos kölcsönkönyvtárak és olvasótermek lehetővé tették a könyvek és folyóiratok olcsó áron való helyszíni olvasását és kölcsönzését. Mivel ezáltal szélesebb rétegek számára is hozzáférhetővé tették a gyakran drága műveket, amelyek között a felvilágosodás alkotásai is megtalálhatók voltak, a hatóságok nem jó szemmel nézték működésüket. Különösen I. Ferenc trónralépése után indult meg a hajsza ellenük, és ezért az 1781-ben elsőként megalakult pozsonyi olvasókabinet után alig két évtizeddel később, 1799-ben már be is tiltották őket. És amikor 1811-ben újra engedélyezték a kölcsönkönyvtárak működését, nem csak azt írták elő, hogy milyen könyveket tarthatnak, hanem a nyilvános olvasótermek létesítését továbbra is megtiltották.¹

Két pozsonyi olvasókabinetet 1793-ban ért hatósági eljárásról szeretnék az alábbiakban beszámolni, levéltári adatok alapján.² Az egyik tulajdonosáról, egy bizonyos Schwaiger nevű könyvkereskedőről már volt némi tudomásunk: 1788-ban a Doll testvérekkel alapított Pozsonyban olvasókabinetet, katalógusukban 1400 könyv szerepelt. 1813-ban pedig Schwaiger Győrben alapított kölcsönkönyvtárat. A másik említendő olvasókabinet-tulajdonosról, egy bizonyos Weissenthaler nevű könyvkereskedőről még ilyen hiányos ismereteink sem voltak.

Az Országos Levéltárban és más gyűjteményekben található iratok alapján kikerekedik nem csak a két olvasókabinetet 1793-ban ért hatósági üldözés, hanem fény derül arra is, hogy mely műveket tartottak erkölcsi és politikai szempontból veszélyeseknek. Ugyancsak jellemző, hogy inkább csak az előbbit hangsúlyozták, az ifjúságot tőlük féltették, ugyanakkor a kor nagy felvilágosult szerzőit, íróit is közéjük sorolták, külön indokolás nélkül. Az is kiderül ezen ügy vizsgálata során is, hogy a fő veszélyt a nyilvános olvasótermek működésében látták, mert ott olcsón hozzá lehetett férni a „veszélyes” művekhez.

Már korábban is előfordult, hogy a cenzúrahatóságok megintették a könyvkereskedőket, ha tiltott vagy veszélyesnek mondott könyveket árultak. Így pl. már 1781 márciusában figyelmeztetésben részesült a Johann Georg Köpff-féle könyvkereskedés a budai egyetem tanácsától, mert egyenesen eretnek könyveket forgalmaztak.³ De az igazi üldözés II. Lipót halála után indult meg és különösen az olvasókabinetek ellen.

1793 áprilisában a pozsonyi városi magisztrátust a Helytartótanács arra kötelezi, hogy a Weissenthaler és a Schwaiger-féle olvasókabinetekben található tiltott könyveket kobozzák el, zárják el őket,

¹ KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Bp. 1997. 101–104, 151–153. (Irodalommal).

² *I. m.* 90. l.-on csak néhány sorban említem.

³ *OL Acta secundum Referentes*. Okolicsányi N. 129.

és nyomozzák ki, hogy kitől és mikor kapták e kiállított könyveket és melyik revizor engedélyezte őket.⁴ Egyben utasították a pozsonyi illetékes irodalmi ügyek direktorát, hogy a megjelent könyv-katalógusból jelöljék ki az engedélyezett és túrt műveket, ezeket hagyják meg a tulajdonosoknál, a tiltott műveket pedig küldjék meg a Helytartótanácsához.

A magyar Helytartótanács revizora, Matthias Riethaller ugyanezen hónap 23-án kelt, a palatinusnak küldött feljegyzése már behatóan foglalkozik a két pozsonyi katalógus alapján az olvasókabinet tiltott könyveivel és azok felsorolását is közli.⁵

Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a tiltott művek minden korú és nemű embernek károsak, de főleg a „szerencsétlen ifjúság” számára veszélyesek. Azokban ugyanis – és itt már előljáróban kiemeli a „legveszélyesebb” szerzőket – az olvasó Helvetius, Hume, Lessing, Mirabeau, Rousseau, Voltaire és Barth műveivel találkozik, amelyekből az uralkodó és a vallás elleni veszélyes eszméket szív magába, melyek a naturalizmushoz vezetnek.⁶ Vannak szerinte szerzők, akik a vallás dogmáit gúnyolják, és nevelésszerű teszik a szertartásokat. Ugyancsak elítéli azokat a szerzőket, akik „a leg-rútabb ösztönök” tanítói. Elrendeli e művek további intézkedésig történő szigorú őrzését és felsorolja előbb a Weissenthaler-féle katalógusban található nem kívánatos műveket:

- p.1. N. 1608. Albertus Magnus von den Geheimnissen der Weiber
  - p.5. Biographie eines Mönchs oder die Begebenheiten der Pater Hyacinthus
  - p.6. Briefe einer Italienischen Nonne und eines Jügeländers
  - p.25. Gebrauch des Ehebettes
  - p.26. Galanterien der Türken
  - p.31. Irrthümen eines Frauenzimmers oder die französische Aspasia
  - p.38. Lottches Reise ins Zuchthaus
  - p.44. Ovidius von der Liebe
  - p.49. Die Schule des Ehestandes
  - p.52. Sittenlehre der Liebe und nebst einer Beylage über die helvetische Galanterie
  - p.62. Der lustige Weiberprocurator
  - p.68. Hof- und Liebesintrigen alter und neuer Zeiten
- Supplem.2.p.14. Über die Ehe
- 3.p.1. Abenteuer gallanter Männer. Ein Gegenstück zum gallanten Damen
  - 3.p.2. Blumenbach über den Bildungstrieb
  - 4.p.5. Liebschaften und Galanterien der Regenten und Aristokraten in Frankreich
  - 4.p.10. Die Kunst Weiber zu verführen

A Schwaiger-katalógusból a következő műveket sorolta fel:

- p.3. Hecke: Geheimniß der Natur
- p.6. Ovids Schule der Liebe

⁴ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 35.

⁵ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–12.

⁶ „...ex quo omnis aetas et sexus praesertim vero infelix juvenus, levissimo impendio, erga pen-denum quotidie cruciferum, omnem iniquitatem haurire possit. Habet in illis lector Helvetij, Humij, Lessingij, Mirabeauvii, Rousseauvii, Voltairii, Barthij opera, e quibus pernicioosa contra Principem et Religionem principia combibat, e quibus ad naturalismum complanata via deducatur...” (I. h.)

- p.9. Über die Ehe
- p.15. Begebenheiten nächtliche der Signor Jocondo
- p.16. Abaelards und Heloises zertlicher Briefwechsel
- p.25. Stillings Jugend
- p.26. Imberts Verirrungen der Liebe
- p.27. Yoriks empfindsame Reisen durch Frankreich und Italien
- p.30. Kephrosine eine Nonnenbiographie
- p.31. Liebschaften Königs August v. Pohlen
- p.32. Die Schule der Ehe
- p.35. Galathée Schäfer Roman nach Cervantes
- p.36. Aspasia aus dem Englischen frey übersetzt
- p.41. Leben Caesar Borgias Herzogs u. Valentinois
- p.61. Lettres & Epitres amourenses d'Heloise avec les reponses d'Abeillard
- p.62. Galathée. Roman pastoral
- Supplem.2.p.3. Ovids Lieder der Liebe
- 2.p.6. Gallerie galanter Damen. Ein Beytrag zur Kenntniß weiblicher Character
- 3.p.2. Kotzebue Kleine Erzählungen

E listához a budai cenzor azt füzi hozzá, hogy e könyvek megrontják a fiatalok lelkét. Az ifjúságot a szabados szerelmek megbabonázzák, rút élvezethájszásba kergetik, miközben az olvasmányok szereplőit utánozni akarják.

Majd ismét a Weissenthaler-féle katalógusból idéz tiltandó műveket:

- p.2. Abendstunden von König aus Preussen
- p.5. Marquis d'Argens chinesische Briefe
Marquis d'Argens jüdische Briefe
- p.8. Bildergallerie Katholischer Mißbräuche
Bildergallerie Klösterlicher Mißbräuche
- p.17. Der blaue Esel
- p.19. Faustin Reisen in philosophischen Jahrhundert
- p.21. Fidlerus redivivus oder wahre Prophezeiung, daß das Pabstum fallen müsse
- p.31. Der Macedonische Held
- p.39. Leben Johannes Tetzels päpstlichen Abteskrämer
Eine Unterredung Friedrich des Grossen in den Todes Stunde mit dem Pater Pavian
- p.56. Tristram Shandis Leben und Meinungen
- p.59. Versuch einer Sittenlehre für alle Menschen ohne Unterschied der Religion
- p.62. Die Nahtfahrt nach Loretto
- p.63. Wird der Päpstliche Stuhl zu Rom dem Römischen Kaiser Threuen Josephs des II. nicht bald Platz machen?
- p.81. Bahrds neues Testament
- p.83. Was enthalten die Urkunde des christlichen Alterthums von den Ohrenbeichte v. Engel
- Supplem.2.p.1. Abts sämtliche Werke
- 2.p.3. Bahrds Handbuch der Moral
- 2.p.6. Geheimen Geschichte der 6 letzten Päpsten
- 2.p.8. Kabhalistische Briefe von Marquis d'Argens

- 2.p.12. Robinson
- 3.p.2. Die Ruine aus dem Englischen
- 3.p.6. Historisch kritische Nachrichten v. Voltaire
- Supplem.4.p.3. Eybel die heilige Schrift nach die Volksbeyrichten
- 4.p.5. Reliquien
- 4.p.11. Gallerie der Teufel

A Schwaiger-féle katalógusból a következő művek szerepelnek a tiltott könyvek között:

- p.1. Abts Thomas Vermischte Werke
- 10. Bildergallerie katholisch, klösterlich und Weltlicher Mißbräuche
- 13. Das Buch Josephs in der Bibel
- 26. Entwurf einer ländlichen Charfreytags
- p.4. Lessings Vermischte Schriften
- 5. Mirabeau Sammlung einiger philosophischen und politischen Schriften
- 6. Nebenständen eines Staatsmanns oder Versuche im Geschmacke des Montagne (!) aus dem Franz. Rousseau philosophische Werke
- 9. Voltairs (!) sämtliche Schriften
- 10. Werke des Philosophen von Sansoucci
- 12. Gallerie der Teufel
- 16. Robinson (Der neue französische)
- 27. Leben und Meinungen des Tristan Shandis Der Blaue Esel
- 28. Der Philosoph
- 38. Friedels Fragmente mehrentheils die Osterreichische Monarchie betreffend
- 42. Ouvrier Gesichte aller Religionen mit Gründen und Gegengründen
- 44. Marquis d'Argens jüdische Briefe 6. Th. M. d'Argens Kabblistische Briefe 7. Th.
- 48. Versuch einer Antei lung zur Sittenlehre für alle Menschen ohne Unterschied der Religion
- 57. Briefe über Katholiken und Protestanten
- 60. Lettres chinoises, indiennes e. tartares
- Supplem.1.3. Kirchenjournal
- 5. Der Einsiedler auf den Fehlen
- 6. Wallfahrt nach Loretto 2. Theile
- 8. Bemerkungen über die religiösen Zustand in den K.K. Staaten
- Supplem.2.1. Babel Fragmente über die politischen Angelegenheiten in Ungarn 2 Theil
- 3. Leben und Selbstgeständnisse Mirabeaus
- 5. Die Ruinen, eine Geschichte aus den vorigen Zeiten
- 6. Reisen in den Mond
- Supplem.3.2. Kotzebue kleine Erzählungen

A továbbiak során Riethaller felteszi a kérdést: a jegyzékekben szerepelt műveket a cenzor 1781-től kezdve vagy nem is látta, vagy a türtek között szerepeltek? Az első esetben elrendeli a szigorú cenzúrázásukat, a másodikban pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az olvasókabinetekben nem lehet megtérni azokat a könyveket sem, amiket a könyvkereskedésekben megtérteknek minősítették. E megkülönböztetést azzal indokolja, hogy a könyvesboltokban megvásárolandó könyvekért sok pénz szükséges, amivel nem mindenki rendelkezik, ezért kisebb e könyvek társadalmilag

káros hatása. Az olvasókabinetek viszont olcsón hozzáférhetőek, és ezért ezekben sokkal nagyobb a veszélyes könyvek csábítása. Ezért az olvasókabineteknél nagyobb óvatosságra és megszorításokra van szükség – figyelmeztet a cenzor.⁷

A feljegyzés ezek után az olvasókabinetek szerinte megfelelő feladatait vázolja, és rámutat arra, hogy könyvvállományuk mai összetétele nem alkalmas ennek az elvárásnak a teljesítésére. Ezen intézmények Riethaller szrint arra lennének hivatva, hogy a fiatalok és mások számára is olcsóbban műveltséget, tudást, és szellemi felfrissítést nyújtsanak. Erre szolgálhatnak a különböző jogi, filozófiai, fizikai, matematikai, természettudományi, filológiai és szépirodalmi munkák. Az olvasókabinetekben azonban „szémérmetlen szerelmekről” szóló római fabulák, komédiák találhatóak, amelyek szabadságot hirdetnek, lazítják az erkölcsöket, vallástalanságot, indifferenzizmust terjesztenek, gúnyolják a vallást és a szertartásokat.

Ennek okát a rögtönzött tanulmány abban látja, hogy az olvasókabinetek tulajdonosai nem tisztelik a tudományokat, nem képesek, vagy nem is tudnak válogatni. Nem a köz hasznát, hanem csak a nyereséget nézik, melyet a tiltott és gyanús könyvek által szereznek, jól tudva, hogy az ifjúság, és általában az olvasók mohón vágynak ilyen könyvek olvasása után.⁸

Mivel ezt a kísértést mindkét nembeli ifjúságtól, de másoktól is távol kell tartani, elrendeli végül, mindkét olvasókabinet alapos átvizsgálását a pozsonyi magisztrátus revizorai részéről. Megparancsolja a gyanús és veszélyes könyvek elkülönítését, elzárását, és azt, hogy nem engedélyezhető a jövőben más könyv forgalmazása, mint az igazi műveltséget, a tiszta erkölcsöt, és a lélek nemesítését az erkölcsök veszélyeztetése nélkül szolgáló munkáké. Mindezeket a pozsonyi és mindazon helyeségek revizorainak figyelmébe ajánlja, ahol olvasókabinetek találhatóak.

Nem sokkal később, május 14-i keltezéssel a Helytartótanács újabb átiratot küldött a pozsonyi magisztrátus számára. Ebben arra utasították a pozsonyiakat, hogy a tiltott könyveket vegyék magukhoz, és további rendelkezésig őrizzék őket biztos helyen. Tájékoztatót kértek még arra nézve, hogy a szóban forgó, és az olvasókabinetekben melévő könyveket kitől és mikor szerezték be, és hogy melyik revizor gondoskodott az átnézésükről.⁹

A magisztrátus május 27-i válaszában közölték, hogy a megjelölt könyveket magukhoz vették, a Weissenthaler-féle olvasókabinet könyveit 1784–1787 között részben Bécsben, részben Pozsonyban a helyi könyvkereskedőktől: Antonius Löwe és Philippus Mahler révén szerezték be. A cenzúrázásukat Theophilus Windisch végezte. A többi a Schwaiger-féle olvasókabinetben ugyanazok Lipcsében szerzeményezték. A cenzor személyét azonban távolléte miatt nem lehetett megállapítani.¹⁰

Az ügybe bevonták a pozsonyi királyi akadémiát is. Ennek revizora egy 1793. április 25-i feljegyzésében szintén megnyugtatta budai Helytartótanácsot, hogy a két olvasókabinet tiltott köny-

⁷ „...Cum enim apud Bibliopolas hujusmodi libri cariori pretio dividendantur, neque omnis aetatis, sexus et conditionis homines tantam editorum et in dies edendorum copia tantis rumpibus procurare sibi possint, nec ita certum, nec tam commune est depravationis periculum, uti in Musaeis Lectoriis, in quibus erga pendendum quotidie cruciferum omnibus legere volentibus omnia patent ad corruptelam. Quare in Musaeis Lectoriis major omnino cautela et restrictio adhibenda est....” (I. h.)

⁸ „Cujus causa inde parte aliqua repeti potest, quod homines illi, qui hactenus Musaea lectoria erexerunt vel adhuc erigunt, utpurimum tales sint, qui scientias nec a limine salutarunt, consequenter nec selectum facere possint aut sciunt, qui non utilitatem Publici, sed lucrum, per merces illicitas et suspectas naturae suae turpe quaerunt, bene gnari, a lectoribus et juventute ad omne malum prona avidius ea arripi et legi, quae eorum libidini et licentiae patrocinantur.” (I. h.)

⁹ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–13.

¹⁰ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–16.

veit biztos helyen őrzik. Még azt is közölték, hogy Schwaiger könyvkereskedő a nyomozás alkalmával azzal védekezett, hogy a szóban forgó könyveket különböző emberektől szerezte be a licitálások idején.¹¹

Ezzel az ügy iratai megszakadnak, bár valószínű, hogy a könyvkereskedők nem úszták meg ennyivel. Schwaiger további működéséről, mint utaltunk rá, tuduk valamit, Weissenthaler későbbi tevékenységéről azonban nem. De olvasókabineteik 1793-ban történt vizsgálata az ellenük fogatosított intézkedések mellett azért sem érdektelen, mert világosan látszik, hogy a hatóságok mennyire egy kalap alá vették, és egyformán veszélyeseknek tartották a sekélyes egykorú lektűr irodalmat, a jozefinista sajtótermékeket a felvilágosodás századának kiemelkedő szerzőivel: Helvetius-szal, Hume-mal, Lessinggel, Mirabeau-val, Rousseau-val, és Voltaire-rel.

KÓKAY GYÖRGY

Osztrák–magyar kapcsolatok az 1848-as bécsi forradalmi sajtóban. A következő írásban néhány kevésbé ismert, rövid életű bécsi lappal kívánunk foglalkozni, amelyek a forradalom évében rendelkeztek magyar kapcsolattal, s tesszük mindezt azzal a céllal, hogy felhívjuk a korszak iránt érdeklődők figyelmét eddig kevésbé ismert összefüggésekre. Olyan lapokról van szó, amelyeket vagy magyarok szerkesztettek Bécsben, vagy amelyeknek voltak magyar munkatársaik, és így a magyar és a bécsi forradalmárok közti élénk kapcsolatról tanúskodnak. Ezek a periodikumok kivételt képeznek egyrészt az osztrák, másrészt a német nyelvű sajtón belül, mivel sem az első, sem a második csoportba tartozó lapok nem tudtak Magyarországról maradandó szimpátiát felmutatni.

Völkerbund címet viselte az a lap, amelyet Orosz József (1790–1851) pozsonyi ügyvéd szerkesztett Bécsben. Alcíme „Soziales Blatt mit besonderem Hinblick auf Ungarn” [Társadalmi lap különös figyelemmel Magyarországra] volt, tehát magyar irányultságát bevallottan vállalta, és 1848. május 30-ától augusztus 2-áig jelent meg kettedrét alakban, hetente háromszor. Orosz a forradalomban külügyi szolgálatot teljesített Bécsben, Bécs elfoglalása és a bécsi forradalom leverése után Windischgrätz bosszúja elől Londonba menekült, később Párizsba települt át, ahol öngyilkosságot követett el. Magyar lapok mellett két német nyelvű lapot szerkesztett, egy ideig a neves *Preßburger Zeitungot*, és 1848-ban a *Völkerbundot*. Utóbbi újság szerkesztésénél nem mutatott érdeklődést iránta.¹ Orosz az újság első számában azzal indokolja a programadó cikk hiányát, hogy nem híve az efféléknek, és ahelyett, hogy programot vázolna fel, inkább a címválasztást magyarázza meg. Azt írja: „Az év eredményeinek és az egész Európában felébredő nemzeti érzésnek egyetlen végcélja lehet csak, ez pedig a népek általános szövetsége.” Véleménye szerint a társadalmi fejlődés átmeneti korszakában élnek, és szerinte a forradalom inkább társadalmi, mint politikai természetű – utal az alcímre. A „Mit besonderem Hinblick auf Ungarn” kitévelt a következőképpen magyarázza: „Magyarország fontossága Ausztria számára csak akkor nyilvánul meg igazán világosan, miután mindkét ország, hosszú évek nyomása alól felszabadulva, most egymástól függetlenül áll egymás mellett. A bécsi lapokról általánosságban azt írja, hogy Magyarország Monarchián belüli államjogi helyzetével egyáltalán nincsenek tisztában. Végezetül megígéri, hogy újságjának olvasóit a magyar valóság minden fontos eseményéről a legnagyobb hűséggel és gyorsasággal fogja tudósítani.²

¹¹ OL Depart. revisionis librorum 1793. N. 6–15.

¹ KOSÁRY Domokos: *A forradalom és szabadságharc sajtója*. In: *A magyar sajtó története*. II/1. Bp. 1985. 226.

² *Völkerbund* Nr. 1 30 Mai 1848, 1–2.